

**UNIVERSITATEA “OVIDIUS” DIN CONSTANTA
SCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE
DOMENIUL DE DOCTORAT: TEOLOGIE**

**TEZA DE DOCTORAT
(Rezumat)**

**RÂNDUIELI ȘI NORME CANONICE
PRIVIND CULTUL BISERICII ORTODOXE**

Conducător de doctorat,
Prof. Univ. Dr. Pr. NICOLAE V. DURĂ

Doctorand,
CIUNTU IOAN

CONSTANȚA, 2014

Cuprins:

Introducere

I. Cultul liturgic (public) în epoca preniceeană

- A. Sfânta Scriptură, temei al rânduielilor liturgice și canonice ale Bisericii primare
- B. Obiceiul canonic, temei al rânduielilor liturgice ale Bisericii din epoca preniceeană

II. Despre Rânduielile și Normele canonice ale Bisericii Ortodoxe

- A. Principiile canonice, fundamentale, enunțate de Mântuitorul Iisus Hristos și afirmate de Sfinții Apostoli și de Sfinții Părinți ai Bisericii Ortodoxe
- B. Legislația canonică a Bisericii Ortodoxe și procesul ei de colecționare (codificare)
- C. Colecții canonice Răsăritene și Apusene din primul mileniu

III. Rânduieli și Norme canonice privind exercitarea puterii sfințitoare

- A. Puterea bisericească și exercitarea ei.
Temeiuri canonice
- B. Puterea sfințitoare și exercitarea ei
Temeiuri canonice
- C. Hirotonie și Hirotesie
Temeiuri canonice
- D. Clericii de instituire divină (episcop, preot și diacon) și rolul lor în exercitarea puterii sfințitoare
- E. Rolul laicilor în cadrul Cultului public.
Rânduieli și Norme canonice

IV. Rânduieli și norme canonice privind Cultul Bisericii Ortodoxe

- A. Rânduieli și Norme canonice privind Sfânta Liturghie
- B. Rânduieli și Norme canonice privind cântarea bisericească
- C. Rânduieli și Norme canonice privind citirea Cărilor sfinte
- D. Rânduieli și Norme canonice privind propovăduirea “dreptei credințe”

V. Rânduieli și norme canonice privind locașurile de cult și principalele obiecte liturgice din Sfântul Altar

- A. Rânduieli și norme canonice privind Locașurile de cult
- B. Rânduieli și norme canonice privind Sfântul Antimis
- C. Rânduieli și norme canonice privind Sfintele Icoane
- D. Rânduieli și norme canonice privind Sfânta Cruce
- E. Rânduieli și norme canonice privind Sfântul Disc, Sfântul Potir, Sfânta Evanghelie și celelalte obiecte liturgice din Sfântul Altar (Sf. Chivot, Ripidele, Sfeșnicele, Crucea Răstignirii, clopoțelul, Steaua, Copia, Lingurița, Acoperămintele sfintelor vase și buretele)

VI. Rânduiele și norme canonice privind Sfintele Sărbători

- A. Mărturii ale Tradiției și Legislației canonice privind Sfintele Sărbători
- B. Rânduiele și norme canonice privind cinstirea Duminicii
- C. Rânduiele și norme canonice privind Praznicele împărătești
- D. Rânduiele și norme canonice privind cinstirea Maicii Domnului
- E. Rânduiele și norme canonice privind cinstirea Sfinților Îngeri
- F. Rânduiele și norme canonice privind cinstirea Sfinților în Biserica Ortodoxă

VII. Rânduiele și norme canonice privind Rugăciunea și Postul

- A. Temeiuri canonice privind Rugăciunea publică și rugăciunea particulară
- B. Temeiuri canonice privind Postul.

VIII. Hotărâri ale Conferințelor panortodoxe privind Cultul Bisericii Ortodoxe

Concluzii

Bibliografie

Cuvinte cheie:

Cultul Bisericii, puterea sfințitoare a Bisericii, rânduiele canonice, norme canonice

Cultul are în viața Bisericii, și mai ales a Bisericilor ortodoxe, un rol deosebit de important, fiind primul dintre factorii prin care „zi de zi, clipă de clipă” este promovată „viața spirituală a maselor de credincioși”¹. Prin frumusețea, prin bogăția, prin teologia, prin poezia, prin muzica și prin varietatea lui, cultul Bisericii are darul și puterea de a influența puternic asupra sufletului omenesc, are darul de a edifica, de a instrui, de a înălța sufletește și de a conduce pe credincioși la mântuire. Prin urmare, cultul creștin „contribuie în măsură hotărâtoare”² și la mântuirea credincioșilor.

Tematica Proiectului tezei noastre de doctorat vine să răspundă unor probleme de stringență actualitate, întrucât nu puține sunt abaterile de la rânduielile și normele canonice ale Bisericii, mai ales în săvârșirea cultului divin public.

Pentru afirmare și evaluarea normelor și rânduielilor canonice ale Bisericii privind Cultul m-am folosit atât de doctrina canonică ortodoxă, cât și de informațiile documentare furnizate de literatura de specialitate (canonică, liturgică, biblică și istorică), ilustrată deja de nume de referință în aceste domenii ale Teologiei Ortodoxe, de limbă română.

În elaborarea Proiectului Tezei noastre de doctorat, am folosit atât textul legislației canonice, însoțit de comentariile celor mai de seamă canoniști ai Bisericii Ortodoxe, cât și o bogată literatură de specialitate, care însumează o bibliografie cu numeroase studii, manuale, tratate, dicționare etc. Dintre aceste studii și lucrări de specialitate nu lipsesc nici cele mai recente lucrări publicate, inclusiv din anul curent, 2014.

Lucrarea de față este structurată în opt capitole principale, precedate de o Introducere și urmate de Concluzii.

În Introducere, pentru a familiariza pe cititor cu noțiunile folosite pe parcursul Proiectului tezei noastre de doctorat am făcut unele precizări noționale, după care am prezenta și motivele care m-au determinat să propun acest subiect și să-l tratez pe parcursul celor peste 300 de pagini ale acestei lucrări. Aceste motivații relevă în mod indirect și actualitatea subiectului tratat.

Tot pentru a-l familiariza pe cititor cu tematica Proiectului Tezei noastre de doctorat am prezentat structura lucrării și metoda muncii mele de cercetare științifică, relevând în același timp și motivația care m-a călăuzit în abordare subiectului lucrării mele, și, bineînțeles, și evaluarea critică a materialului documentar și a literaturii de specialitate.

De asemenea, în Introducere am prezentat și referințele privind lucrările parcurse și materialul bibliografic aferent.

¹ S. Căndea, *Cultul divin și pastorația creștină factori de promovare a vieții religioase în ortodoxie*, în BOR, LXXXV (1967), nr. 11-12, p. 1194.

² Ibidem.

În primul capitol al Proiectului Tezei mele de Doctorat, intitulat „Cultul liturgic (public) în epoca preniceeană”, am prezentat modul în care s-a dezvoltat cultul Bisericii în primele secole creștine, până la edictul de la Milan (313).

În primul subcapitol al acestui capitol, intitulat „Sfânta Scriptură, temei al rânduielilor liturgice și canonice ale Bisericii primare”, am evidențiat mai întâi faptul că Sfânta Scriptură constituie cel dintâi izvor al Dreptului canonic, întrucât în ea este exprimată „voia întemeietorului ei divin”, adică a Mântuitorului Iisus Hristos.

În doctrina canonică, ortodoxă, se face distincție între principiile enunțate de Mântuitorul Iisus Hristos și „prescripțiunile” Sfinților Apostoli. Astfel, cele patru Evanghelii (Matei, Marcu, Luca și Ioan) reprezintă principalele izvoare ale Dreptului canonic, întrucât ele cuprind cele mai importante învățături pe care Mântuitorul Iisus Hristos le-a lăsat Bisericii, iar celelalte cărți canonice ale Noului Testament, în care sunt cuprinse faptele și învățăturile Sfinților Apostoli, reprezintă izvoare secundare ale Dreptului canonic.

De asemenea, Cărțile Vechiului Testament constituie și ele un temei important al rânduielilor și normelor liturgice și canonice ale Bisericii. Importanța scrierilor Vechiului Testament a fost de altfel afirmată de însuși Mântuitorul Iisus Hristos, care a precizat în mod expres că nu a venit să strice Legea cea veche, ci să o împlinească (Mt. 5, 17). La rândul său, Sfântul Apostol Pavel a scris despre Legea Vechiului Testament că este „sfântă și dreaptă și bună” (Rm. 7, 12), „pedagog spre Hristos” (Gal. 3, 24) și „umbra bunurilor viitoare” (Evr. 10, 1).

Tot în legătură cu scrierile Vechiului Testament, am arătat că nu toate prescripțiunile Legii mozaice au valoare în Biserica creștină (cf. Fapte 15, 6, 29).

Între elementele din cultul creștin care provin din Vechiul Testament se numără în primul rând Anul liturgic și subdiviziunile sale.

În cel de-al doilea subcapitol, intitulat „Obiceiul canonic, temei al rânduielilor liturgice ale Bisericii din epoca preniceeană”, am precizat mai întâi de toate că, alături de norme canonice, religioase sau morale pozitive, Biserica s-a condus și după anumite reguli fixate prin obiceiul canonic, așa după cum reiese și din prevederile canoanelor 6 și 7 ale primului Sinod ecumenic (Niceea, 325), care consacră obiceiul ca izvor al dreptului, recunoscându-i puterea de lege.

Pentru a constitui un izvor al dreptului laic, obiceiul sau „cutuma” trebuie să îndeplinească următoarele condiții: să aibă vechime, să fie aplicată încontinuu o lungă perioadă de timp, să fi fost (la origine) nescrisă, să existe un atașament puternic față de el al unei mari categorii de persoane de pe un anumit teritoriu, să fie cunoscută legiuitorului și să nu fie contrară legii scrise”. Pe lângă aceste condiții, pentru a reprezenta un izvor al dreptului canonic, obiceiul trebuie să îndeplinească și două condiții speciale, și anume, a). să fie în conformitate cu învățătura de credință și normele religios-morale ale Bisericii, (să nu conțină învățături străine Revelației divine, sau contrarii

acesteia) și b). să aibă consensul întregii Biserici, (să fi fost acceptat și folosit dintotdeauna în întreaga Biserică, nu doar în anumite Biserici locale).

Obiceiul de drept are aceeași putere în Biserică ca și legea pozitivă³, după cum reiese din prevederile canonului 18 al Sinodului I ecumenic, iar uneori chiar primând în fața legilor scrise. Astfel, potrivit doctrinei canonice, ortodoxe, obiceiul de drept bisericesc poate să fie și contrar legii scrise, în cazul când nu afectează învățătura de credință sau normele religioase morale ale Bisericii.

Obiceiul de drept nu trebuie însă limitat doar la prima etapă de legiferare canonică a Bisericii, întrucât acesta continuă până astăzi, adaptând textul normelor pozitive la nevoile credincioșilor fiecărei perioade istorice.

De pildă, în ceea ce privește rânduielile de cult, acestea se bazează pe îndrumările privind „elementele esențiale ale lucrării sfințitoare” transmise de Sfinții Apostoli episcopilor, preoților și creștinilor în general. Aceste elemente ale rânduielilor moștenite de la Sf. Apostoli au fost mai apoi dezvoltate și amplificate de Biserică, potrivit necesităților ei practice, însă fără a face rabat de la principiile moștenite pe filieră apostolică.

În cel de-al II-lea capitol, intitulat „Despre Rânduielile și Normele canonice ale Bisericii Ortodoxe”, am arătat mai întâi că o rânduială sau o normă canonică este acea rânduială sau normă care își are temeiul în adevărurile de credință și de morală ale Bisericii. Aceste adevăruri de credință și morală nu sunt altceva decât principiile enunțate de Mântuitorul Iisus Hristos și transmise de Sfinții Săi Apostoli și apoi de Sfinții Părinți ai Bisericii Ortodoxe.

Principiile canonice constituie „sursa materială, izvorul din care se desprinde conținutul, substanța sau miezul normelor juridice concrete, a canoanelor, legilor bisericești scrise și nescrise. Cu alte cuvinte, principiile canonice, fundamentale „definesc și caracterizează forma de organizare și funcționare a Bisericii Ortodoxe”⁴. Aceste principii sunt cuprinse „în charta constituțională universală a Bisericii, care constă în colecția Sfintelor Canoane” și în „practica îndelungată și constantă a vieții bisericești, devenită obicei al dreptului canonic”⁵.

³ Vezi, N. V. Dură, *Legislația canonică a Sinodului II ecumenic și importanța sa pentru organizarea și disciplina Bisericii*, în *Glasul Bisericii*, XL (1981), nr. 6-8, p. 630-671; C. Mititelu, *Internal (Material) Sources of Orthodox Canonical Law*, în *Philosophical-Theological Review*, Tbilisi State University (Georgia), nr. 1, 2011, p. 111-120.

⁴ N. V. Dură, *Principiile canonice, fundamentale, de Organizare și Funcționare a Bisericii Ortodoxe și reflectarea lor în Legiuirile Bisericii Ortodoxe Române*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, V (2001), nr. 9, p. 129.

⁵ L. Stan, *Despre principiile canonice fundamentale ale Ortodoxiei*, în vol. Pr. Prof. Univ. Dr. Liviu Stan, *Biserica și Dreptul. Studii de Drept canonic ortodox*, vol. III, Ed. Andreiana, Sibiu, 2012, p. 5.

Principiile canonice, „fundamentale”, sunt aceleași pentru întreaga Ortodoxie, constituind unul dintre elementele esențiale ale unității ecumenice a Ortodoxiei, care se afirmă într-un chip întreg: ca unitate dogmatică, cultică și canonică⁶.

Deși absolut toate principiile canonice trebuie și sunt de acord cu învățătura de credință a Bisericii, totuși, nu toate sunt expresii directe ale unor adevăruri de credință, existând și anumite principii născute din interesele sau nevoile practice ale Bisericii”. De aceea, canoniștii Bisericii ortodoxe le împart în „principii canonice fundamentale cu conținut sau fundament dogmatic” și „principii canonice fundamentale cu fundament juridic sau canonic”⁷.

Urmând această împărțire a unor canoniști ortodocși, am tratat atât principiile canonice fundamentale cu conținut dogmatic (în număr de opt), și anume, 1) principiul eclesiologic-instituțional, 2) principiul organic sau constituțional, 3) principiul ecumenicității, 4) principiul ierarhic, 5) principiul sinodal, 6) principiul economiei, 7) principiul autonomiei externe și 8) principiul loialității față de stat, cât și pe cele cu fundament juridic sau canonic (în număr de patru), și anume, 1) principiul autocefaliei, 2) principiul autonomiei interne, 3) principiul nomocanonic și 4) principiul teritorial.

Tratând problema legislației bisericești, am evidențiat încă de la început că puterea legislativă a Bisericii este sprijinită pe „deplina împuternicire divină”, lucru care se vede și în abordarea Părinților Sinodului VII ecumenic (can. 1). Pentru ca să se exprime însă voința și puetrea Sf. Duh în puterea legislativă a Bisericii trebuiesc îndeplinite două condiții, și anume, a). puterea legislativă să lucreze în numele întregii Biserici ca un singur corp, care este însuflețit de Sfântul Duh și b). Organele acestei puteri să fi primit Sfânta Taină a Preoției, prin care „este legat un deosebit har al lui Dumnezeu”⁸.

Legile scrise ale Bisericii din epoca clasică a legiferării bisericești (primul mileniu creștin) poartă denumirea de „canoane” (οἱ κανόνες), pentru a se disocia de legile profane, care se numeau simplu „legi” sau „nomi”, iar datorită caracterului lor ecleziastic, canoanele mai sunt numite și „sfintele canoane”.

Am arătat apoi că legislația generală a Bisericii este formată din patru mari categorii de canoane, și anume, canoanele apostolice, canoanele Sinoadelor ecumenice, canoanele Sinoadelor locale și canoanele Sfinților Părinți.

⁶ I. N. Floca, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, 1990, p.192.

⁷ L. Stan, op. cit., p. 6.

⁸ N. Milaș, *Dreptul bisericesc oriental*, trad. Dim I. Cornilescu și Vasile S. Radu, Tipografia Gutenberg, București, 1915, p. 369.

Potrivit doctrinei canonice, ortodoxe, Colecțiile legislației Bisericii nu au fost alcătuite doar din canoane⁹, ci, de multe ori, canoanele erau însoțite și de legi politico-bisericești, ori se compuneau doar din astfel de legi, care au circulat în Colecții nomocanonice, cunoscute de obicei sub genericul de Nomocanoane sau Pravile¹⁰.

Prin urmare, în Biserică au circulat trei tipuri de Colecții, și anume, Colecții compuse din „legi curat bisericești”, adică din canoane, Colecții compuse din „legi politico-bisericești”, adică legi de stat privind chestiuni de natură ecleziastică, și Colecții amestecate, „adică compuse din legi curat bisericești și politico-bisericești”. Acestea din urmă poartă de altfel denumire de Nomocanoane sau Pravile¹¹.

În cadrul Proiectului Tezei mele de doctorat, am utilizat cele mai importante dintre Colecții canonice răsăritene și apusene, din primul mileniu, Colecțiile nomocanonice și Colecțiile politico-bisericești.

În cel de-al III-lea capitol, intitulat „Rânduiești și Norme canonice privind exercitarea puterii sfințitoare”, am înfățișat atât temeiurile canonice privind puterea bisericească și exercitarea ei, cât și temeiurile canonice privind puterea sfințitoare și exercitarea ei.

Totodată, am evidențiat și faptul că originea, existența și perpetuarea puterii bisericești vine de la Domnul nostru Iisus Hristos” (cf. Mt. 28, 18-19; 11, 27; Mc. 16, 15; Lc. 24, 49; In. 3, 35; 12, 49; 13, 3; 15, 16; 17, 2-3; 20, 21 etc.). Astfel, elementele religioase ale puterii bisericești provin din însăși lucrarea pe care a săvârșit-o Mântuitorul Iisus Hristos atunci când a întemeiat Biserica, iar elementele morale și materiale ale puterii bisericești reprezintă doar un „suport” și un „auxiliar” al celor religioase, întrucât provin din voința și lucrarea oamenilor.

Potrivit doctrinei canonice a Bisericii ortodoxe, mijloacele lăsate de Mântuitorul Iisus Hristos Sfinților Apostoli pentru continuarea celor trei lucrări mântuitoare (învățătoarească, sfințitoare și cârmuitoare) sunt mijloace dumnezeiești care au fost puse la dispoziția oamenilor, însă creștinii le pot folosi doar în limitele condiției lor umane.

Totalitatea mijloacelor sfințitoare cu care Mântuitorul nostru Iisus Hristos a înzestrat Biserica Sa, formează „puterea bisericească specifică”, adică „puterea religioasă a Bisericii”, care se exercită sub întreitul ei aspect de manifestare (învățătoarească, sfințitoare și de conducere), adică, în alți

⁹ Vezi, C. Mititelu, *De la Colecțiile de legiuri bizantine la Nomocanoanele din secolul al XVII-lea din Țările Române. Considerații asupra Dreptului penal pravilnic*, în Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei, nr. 1 / 2011, p. 218-231.

¹⁰ Despre geneza și conținutul lor, a se vedea pe larg la N. V. Dură, *The Byzantine Nomocanons, fundamental sources of old Romanian Law*, în vol. International Conference, “Exploration, Education and Progress in the third Millennium”, Proceedings vol. I, no. 3, Galati University Press, Galați, 2011, p. 25-48; C. Mititelu, *Începuturile Dreptului scris la români*, în Dionysiana, nr. 1/2009, 417-426.

¹¹ V. Pocitan, *Compendiu de Drept Bisericesc*, Tipografia de Lux Adolf I. Feldmann, București, 1898, p. 24.

termeni, în putere învățătoarească (ἐξουσία διδακτική), putere sfințitoare (ἐξουσία ἱερατική) și putere cârmuitoare (ἐξουσία πομιναντική ἢ διοικητική).

Această împărțire a puterii bisericești este una de natură spirituală, potrivit caracterului și scopului spiritual al Bisericii, care constă în predicarea Evangheliei, săvârșirea Sfintelor Taine și disciplinarea în vederea mântuirii celor conduși.

Puterea sfințitoare a Bisericii este acea lucrare prin care se sfințește viața credincioșilor și se revarsă asupra creștinilor prin Sfintele Taine și prin ierurgiile bisericești, la care se adaugă și „săvârșirea unor alte lucrări, prin care se determină unele forme sau rânduieli pentru săvârșirea lucrărilor sfinte, adică a Sf. Taine și a ierurgiilor”¹².

Întreaga putere sacramentală sau sfințitoare a Bisericii o dețin episcopii, întrucât ei au primit această putere de la Sfinții Apostoli. Bineînțeles, „parțial” dețin și presbiterii puterea bisericească, iar într-o mai mică măsură o dețin și diaconii. „Măsura” în care poate administra un cleric de instituire divină – fie el episcop, preot sau diacon – puterea sfințitoare se referă la actele liturgice pe care le poate săvârși. De altfel, orice preot sau episcop hirotonit legal ... este chemat să administreze lucrările sfinte, însă episcopii pot săvârși orice „lucrare sfântă” a Bisericii, presbiterii nu pot săvârși Tainele și ierurgiile rezervate episcopilor, iar diaconii nu pot săvârși Sfinte Taine sau ierurgii fără episcop sau presbiter.

Exercitarea puterii bisericești, implicit a puterii sfințitoare este primită de clerici prin două acte distincte, și anume, prin Taina Hirotoniei și prin actul formal de numire în oficiu (instalare la paroh, întronizare ca episcop). Aceste două acte, nu doar că sunt „distanțate ca timp”, dar produc și urmări deosebite. Astfel, prin Sfânta Taină a Hirotoniei, clericul de instituire divină primește „capacitatea de a săvârși sfintele taine”, adică de a exercita puterea sfințitoare a Bisericii, iar prin „actul juridic al instalării sau întronizării, care nu este și nici nu face parte din Taină”, același cleric primește „îndreptățirea” de a administra puterea bisericească.

Tot în legătură cu exercitarea puterii sfințitoare, adică cu administrarea Sfintelor Taine și a ierurgiilor, am analizat și normele canonice privind evidența actelor de administrare a puterii sfințitoare. Vechimea unor astfel de „registre” datează de la sfârșitul primului secol creștin, începutul celui de-al doilea.

Înainte de a lămuri care este diferența dintre hirotonie și hirotesie, ca mod de instituire într-una din treptele clericale, am făcut câteva precizări cu privire la Succesiunea apostolică, care reprezintă una dintre cele mai controversate și mai puțin lămurite probleme teologice, întrucât „nu

¹² I. N. Floca, op. cit., vol. I, p. 29.

s-a ajuns încă la o formulă precisă, dogmatică și canonică, după care să se orienteze în mod obligatoriu întreaga Ortodoxie”¹³.

Sfinții Apostoli au săvârșit o lucrare unică în Biserică. Prin urmare, atunci când au hirotonit „preoți prin cetăți” (Tit 1, 5; Fapte XIV, 23), Apostolii nu au transmis toată puterea cu care au fost ei înzestrați, ci doar starea harică a preoției din cele trei trepte de instituire divină și în puterea pe care o au aceste trei trepte de a continua lucrarea Sfinților Apostoli și a Mântuitorului, privită sub cele trei înfățișări: de lucrare sfințitoare, de lucrarea propovăduitoare și de lucrare cărmuitoare sau pastorală. Totodată, prin succesiunea apostolică, Sfinții Apostoli au transmis „din mandat divin” – Bisericii în întregimea ei – „puterea de a păstra nealterat sau în mod infailibil adevărul de credință, adevărul revelat”¹⁴.

Am arătat apoi că lucrarea mântuitoare în sânul Bisericii nu a fost încredințată numai episcopilor, ci și prezbiterilor, la care au fost chemați ulterior și diaconii. Potrivit doctrinei canonice, ortodoxe, prezbiterii și diaconii sunt și ei urmași în sfera de putere a Sfinților Apostoli, și ipso facto părtași la succesiunea apostolică alături de episcopi, dar numai aceștia din urmă dețin plenitudinea puterii preoțești de sorginte apostolică.

Cât privește termenii „*χειροτονία*” și „*χειροθεσία*”, am arătat originea acestora și modul cum au fost utilizați atât în Sfânta Scriptură cât și în textul Sfintelor canoane.

Prin hirotnie se face investirea într-una dintre cele trei trepte ale preoției de instituire divină (episcop, preot și diacon), iar prin hirotesie investirea într-un din treptele de instituire umană.

Am arătat apoi că indiferent de cum este numită, „cler”, „ierarhie” sau „preoție”, starea clericală constituie o stare distinctă în Biserică, deosebindu-se de celelalte două elemente constitutive ale Bisericii, adică de laici și monahi¹⁵, și are ca principală funcție îndeplinirea „serviciului divin” (cultul divin public al Bisericii).

Preoția reprezintă o parte din corpul Bisericii și totodată mijlocul principal prin care se lucrează mântuirea în Biserică. Din acest motiv, clerul ocupă locul cel mai înalt al vieții bisericești, formând elementul îndrumător și conducător al Bisericii. În această calitate, ca organ al Bisericii, ea are ca principală funcție păstrarea adevărului de credință și împărtășirea harului sfinților pentru ca prin ele să poată fi asigurată mântuirea credincioșilor.

¹³ L. Stan, *Succesiunea apostolică*, în vol. Pr. Prof. Univ. Dr. Liviu Stan, *Biserica și Dreptul* ..., vol. IV, p. 9.

¹⁴ I. N. Floca, op. cit., vol. I, p. 244.

¹⁵ A se vedea N. V. Dură, *Monahismul în Dacia Pontică. „Călugării sciți (daco-romani) și contribuția lor la afirmarea unității ecumenice și la dezvoltarea culturii umanist-creștine europene*, în *Biserica Ortodoxă Română*, CXXII (2004), nr. 3-4, p. 347-357.

Primii clerici au fost Sfinții Apostoli, care au săvârșit o lucrare unică în viața Bisericii, întrucât ei au fost aleși direct de Mântuitorul Hristos, sau indirect – cum este cazul Sfântului Apostol Matia – prin tragere la sorți.

Alegerea celor care trebuiau să fie hirotoniți a fost făcută de Sfinții Apostoli „din mandat divin”, adică după îndrumarea și porunca Mântuitorului, iar nu prin simpla hotărâre și chibzuire a Sfinților Apostoli. Această caracteristică ne arată că „cele trei trepte ale preoției create de Sfinții Apostoli sunt trepte de instituire divină, sau „ierarhia sacramentală (hierarchia ordinis) și ierarhia hirotonie”¹⁶.

Dintre membrii clerului de instituire divină (episcop, preot și diacon), gradul cel mai înalt din ierarhia bisericească este episcopul. Această întâietate se bazează pe trei lucruri, și anume, pe faptul că puterea episcopală este moștenită de la Apostoli, în episcopat este deplinătatea puterii spirituale și pe faptul că el are cea mai înaltă administrație în Biserică.

Episcopii nu doar că pot săvârși toate serviciile religioase mai importante (Sfânta Liturghie, administrarea Sfintelor Taine, sfințirea bisericilor etc.), ci și-au păstrat exclusiv pentru ei înșiși până astăzi pe unele dintre acestea – considerate a fi fundamentale – precum, de exemplu, hirotonirea clericilor, sfințirea Sfântului și marelui Mir, sfințirea Bisericilor și a antimiselor.

Episcopul (individual, sau în cadrul sinoadelor) este acela care are datoria și îndreptățirea canonică de a supraveghea săvârșirea corectă a cultului și a lua hotărâri privitoare la rânduiala serviciilor divine în eparhiile pe care le păstoresc. De asemenea, Episcopul este „protosul” sau întâistătătorul oricărui serviciu liturgic la care participă, chiar și atunci când nu slujește. Și, în această calitate, îi sunt rezervate anumite acte și formule liturgice.

Am precizat apoi că cea de-a doua treaptă a preoției de instituire divină este prezbiteratul.

Deosebirea juridică a puterii bisericești dintre Episcop și Presbiter constă în faptul că în competența Episcopului cade toată puterea învățării, a săvârșirii Sfintelor Taine și a conducerii, pe când presbiterul poate săvârși doar șase Sfinte Taine (în afară de hirotonie), și nu poate săvârși anumite acte liturgice precum, hirotesia, sfințirea Sfântului și Marelui Mir și sfințirea antimiselor.

În ceea ce privește rolul preotului în exercitarea puterii sfințitoare am evidențiat faptul că în exercițiul funcției sale liturgice, presbiterul îndeplinește un rol dublu. Primul rol este acela de slujitor al lui Dumnezeu, de reprezentant sau continuator al preoției Mântuitorului, pe care îl primește în virtutea Harului Sfânt primit de la episcop prin hirotonie. Acest rol se arată în întreaga sa lucrare sfințitoare. Cel de-al doilea rol este acela de interpret, purtător de cuvânt și delegat al Bisericii, adică al obștii credincioșilor pe care îi păstorește, rol care se arată în aceea că el nu slujește și se roagă doar în numele său, ci mai ales în numele și pentru credincioșii săi. Totodată,

¹⁶ I. N. Floca, op. cit., vol. I, p. 240.

preotul transmite credincioșilor ceea ce vine de la Dumnezeu, adică harul dumnezeiesc, iertarea păcatelor, viața veșnică și, în general, toate darurile spirituale și bunătățile materiale pe care le primim de la Dumnezeu.

Cea de-a treia treaptă (în ordine descrescătoare) a preoției de instituire divină este diaconatul.

Potrivit doctrinei canonice, ortodoxe, se face distincție între diaconii aleși pentru a servi la agape și cei sacramentali, instituți prin hirotonie de către Sfinții Apostoli (cf. Fapte 6, 8; 8, 5, 12, 38).

Potrivit mărturiei Sfântului Apostol Pavel, cei care doreau să fie diaconi, adică diaconi sacramentali, trebuiau să îndeplinească condiții asemănătoare într-un fel celor care doreau episcopie (cf. I Tim. 3, 8-15). În calitatea lor de diaconi sacramentali, aceștia au avut ca principale atribuții primirea darurilor pentru sfânta jertfă de la credincioși și predarea acestora episcopului, pronunțarea unor răspunsuri liturgice și păstrarea ordinii în timpul sfintei liturghii, rostirea de ectenii și ajutarea episcopului sau presbiterului la săvârșirea Jertfei euharistice, citirea Evangheliei la sfintele slujbe, instruirea catehumenilor, vizitarea mărturisitorilor închiși în temnițe, precum și consemnarea faptelor martirilor etc.

Toate aceste atribuții ale diaconilor din perioada preniceeană a creștinismului i-a determinat pe unii patrologi să afirme că diaconii au fost „... mâna dreaptă a episcopilor, care par a nu exercita decât prin ei administrația banilor comunității, precum și supravegherea și împărțirea milelor”¹⁷.

Diaconii au fost însă – încă de la bun început – „... nelipsiți de la bisericile mai mici, pentru că aproape nici o slujbă nu se făcea fără participarea diaconilor”¹⁸, așa după cum ne confirmă și cărțile de cult din zilele noastre.

Diaconii au avut încă de la început un rol foarte bine definit în cadrul cultului liturgic și administrativ bisericesc¹⁹, fiind o treaptă a ierarhiei bisericești de instituire divină, și nicidecum de instituire umană, așa cum afirmă în mod eronat unii eterodocși. Indiferent însă de funcția administrativă pe care o ocupă un diacon, el trebuie să fie în comuniune cu episcopul și presbiterul său (unde este cazul), întrucât treapta diaconatului este inferioară presbiteratului.

Cel de-al doilea element constitutiv al Bisericii îl reprezintă laicii, care sunt un element esențial și indispensabil Bisericii.

¹⁷ J. Tixeront, *L'ordre et les ordinations*, p. 84-85 apud C. Dron, *Canoanele. Text și interpretare*, vol. I, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1932, p. 69.

¹⁸ E. Braniște, *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească arhitecturală și pictură creștină*, ed. a II-a, Ed. IBMBOR, București, 1993, p. 99.

¹⁹ Vezi, N. V. Dură, *The Ecumenical Council in Trullo (691-692). The Canonical Tradition's Evidences from East and West*, în *Kanonika*, Roma, 1995, nr. 6, p. 229-262.

Starea laicilor nu poate fi una josnică în Biserică, întrucât au o anumită stare harică primită la botez, care este afirmată prin celelalte Sfinte Taine; de aceea, starea laică mai poartă și denumirea de „preoție sfântă” (cf. I Petru 2, 5), sau „preoție universală”. În această calitate, laicul are puterea harică de a săvârși – în caz de necesitate – Taina Sfântului Botez.

În virtutea harului primit la Sfântul Botez, credinciosul simplu devine colaborator al stării preoțești la săvârșirea eficientă a Sfintelor Taine, întrucât fără adeziunea internă a credinciosului – la actele de administrare a harului sfințitor prin Sfintele Taine – acestea nu produc în mod real efectul lor asupra credinciosului căruia i se împărtășesc.

În cel de-al IV-lea capitol, intitulat „Rânduieli și norme canonice privind Cultul Bisericii Ortodoxe”, am indicat și tratat principalele rânduieli și norme canonice privind săvârșirea Sfintei Liturghii²⁰, cântarea bisericească, citirea din Cărțile Sfinte și îndatorirea clericilor de a predica în cadrul cultului public al Bisericii.

Sfânta Liturghie este cea mai importantă dintre „lucrările sfinte” ale Bisericii, fiind instituită de însuși Mântuitorul Iisus Hristos la Cina cea de Taină (Mt. 26, 26-28; Mc. 14, 22-24; Lc. 22, 19-20; I Cor. 11, 23-25).

După învățătura Sfântului Nicolae Cabasila, săvârșirea Sfintei Liturghii „are ca obiect prefacerea darurilor în dumnezeiescul Trup și Sânge, ... ca scop, sfințirea credincioșilor, care, prin acestea, dobândesc iertarea păcatelor și moștenirea împărăției cerurilor”, iar ca mijloace „rugăciunile, cântările, citirile din Sfânta Scriptură și, în general, toate cele ce se săvârșesc și se rostesc, cu Sfântă rânduială, înainte și după sfințirea Darurilor”²¹.

Dacă toate celelalte Sfinte Taine pot fi săvârșite la nevoie și în casă sau într-un alt loc, Sfânta Taină a Preoției și Sfânta Euharistie nu se pot săvârși decât în Biserica sfințită de episcop (cf. can. 31 ap.; 10, 11 Cart. etc.) și în comuniune cu acesta (cf. can. 31 trulan; 6, 21 Gang. etc.).

În Sfintele Canoane găsim enunțate numeroase rânduieli privind săvârșirea Sfintei Liturghii, precum, rânduiala potrivit căreia Sfânta Liturghie poate fi săvârșită în orice zi a săptămânii, „dar cu osebire Duminică”²², ziua în care este cinstită învierea Domnului nostru Iisus Hristos (aceasta a fost rânduiala în Biserică încă din primele secole creștine, după cum reiese și din prevederile canonului 3 al Sfântului Timotei al Alexandriei (†385)), rânduiala potrivit căreia în perioada Postului Mare nu se săvârșeste Sfânta Liturghie a Sfântului Ioan Gură de Aur și a Sfântului Vasile decât sâmbăta și duminica, pentru a nu se întrerupe ajunarea celor ce postesc (cf. can. 51 Laod.), ci doar Liturghia

²⁰ Idem, *Biserica etiopiană și „Anaforalele” ei liturgice*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, XII (2008), nr. 1, p. 9-45.

²¹ N. Cabasila, *Tălcuirea Dumnezeieștii Liturghii și despre viața în Hristos*, trad. E. Braniște și T. Bodogae, Ed. Arhiepiscopiei Bucureștilor, București, 1992, p. 27.

²² N. V. Dură, *Dispoziții și norme canonice privind săvârșirea Sfintei Liturghii*, în *Ortodoxia*, XXXIII (1981), nr. 1, p. 85.

Darurilor mai înainte Sfințite, rânduiala potrivit căreia un preot nu poate săvârși în aceeași zi decât o singură Liturghie (cf. can. 69 ap.; 29 Sin. trulan), rânduiala potrivit căreia clericii caterisiți și cei împovărați cu păcate grele nu au voie să săvârșescă Sfânta Jertfă (cf. can. 28 ap.; 9 Sin. Neoez.) rânduiala potrivit căreia sinucigașii nu se pomenesc în cadrul Sfintei Liturghii, clericului revenindu-i responsabilitatea de a cerceta pe cei pentru care aduce Jertfa (cf. can. 14 Tim. al Alx.) etc.

Biserica a arătat o grijă permanentă pentru ca materia folosită la Sfânta Jertfă să fie conformă rânduielii canonice a Bisericii (cf. can. 3, 4 ap.; 37 Sin. Cart.; 13 Nichifor Mărt. etc.). De aceea, până și în Liturghiile tipărite în zilele noastre cu aprobarea și binecuvântarea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române se găsesc precizări foarte minuțioase cu privire la materia euharistică.

Cântarea bisericească trebuie să se facă în Biserică cu evlavie și bunăcuviință, fără strigăte sau vaiete specifice religiilor păgâne (cf. can. 75 Sin. trulan). De asemenea, nu sunt îngăduite improvizațiile în ceea ce privește imnele religioase. De aceea, Părinții Sinodului întrunit la Laodiceea în anul 343 au dispus interzicerea cântărilor bisericești neautorizate de Biserică, dimpreună cu lecturarea din Cărțile neclasificate de Biserică ca fiind canonice.

În ceea ce privește citirea din Cărțile sfinte, „s-a rânduit” ca în cadrul sfintelor slujbe ale Bisericii să fie citite anumite părți din Vechiul și Noul Testament, și ca la Sfânta Liturghie să se citească și să se tâlcuiască anumite texte sau părți alese numai din Sfânta Scriptură a Noului Testament. Scopul citirii din Sfânta Scriptură în cadrul slujbelor bisericești este răspândirea adevărurilor de credință propovăduite de Mântuitorul Hristos și Sfinții Apostoli, și cunoașterea întregii istorii a mântuirii.

Predica²³ a constituit încă de la începuturile creștinismului o parte intrinsecă a cultului, avându-și temeiul în Dreptul divin (cf. Mt. 28, 19; Mc. 16, 15-16). De altfel, potrivit mărturiei canonului 19 al Sinodului de la Laodiceea (343), predica făcea parte din însăși Rânduiala Sfintei Liturghii.

Importanța predicii este relevată și de canonul 58 apostolic, care prevede pedeapsa suspendării din funcție pentru episcopii și presbiterii care neglijează propovăduirea dreptei credințe și pedeapsa caterisirii pentru aceia care stăruiesc în această nepăsare și lenevie.

În cel de-al V-lea capitol, intitulat „Rânduieli și norme canonice privind locașurile de cult și principalele obiecte liturgice din Sfântul Altar”, am arătat mai întâi că primele comunități creștine

²³ Idem, *Canoanele Sinodului II ecumenic și obligativitatea de a mărturisi și păstra cu credincioșie Crezul niceo-constantinopolitan*, în *Ortodoxia*, XXXIII (1981), nr. 2, p. 442-459.

au avut un caracter „prin excelență cultic”²⁴, adică atunci când se adunau, creștinii (clerici și mireni) se rugau și săvârșeau Taina Sfintei Jertfe.

La început, locul unor astfel de adunări a fost chiar templul din Ierusalim, însă, ulterior, creștinii și-au construit și pregătit locuri speciale în care să se adune pentru rugăciune și jertfa euharistică²⁵. Astfel, în secolul III existau locașuri creștine de cult – folosite în scop exclusiv religios, și care, totodată, nu mai erau proprietate particulară, ci a comunității creștine – în aproape toate marile orașe ale imperiului, și anume, în Efes, Frigia, Ancira, Antiohia, Smirna, Neocezarea, Tracia, Spania, etc.

În ceea ce privește forma externă a locașurilor de cult, încă din epoca lui Constantin cel Mare acestea au fost construite în formă de corabie, de cruce sau rotundă etc.

Privitor la construcția locașurilor de cult, „se cerea” ca acestea să aibă obligatoriu trei părți. Prima parte, numită „βῆμα, θυσιαστήριον, sacrum” sau „altare”, era poziționată în partea de Răsărit a Bisericii. În continuarea Altarului, urma „nava sau biserica în sensul mai restrâns al cuvântului (εκκλησία, ναός, ecclesia, navis, oratorium fidelium)”, iar în continuarea naosului era poziționat „pridvorul sau tinda (προναός, ναρθήξ, προπύλα, porticus)”²⁶.

În afară de aceste trei părți principale ale locașurilor de cult, înaintea pronaosului mai exista un spațiu „care nu era zidit dinspre nord, apus și sud, ci din aceste părți acoperișul se răzima pe un număr mai mic sau mare de stâlpi (6, 8, 10 ba chiar și 12 stâlpi)”²⁷. Acest spațiu purta denumirea de „portic, artriu sau curte (προπύλαιον, προθυρον, πρυαυλιον, αἰθριον, porticus, peristylum, atrium)”²⁸. Dispunere a încăperilor din locașurile de cult s-a păstrat până în ziua de astăzi, exceptând bineînțeles „porticul”, a cărui utilitate a căzut în desuitudine odată cu dispariția gradelor de penitență.

Un aspect deosebit de important în construirea locașurilor de cult – care s-a păstrat până astăzi – este dispunerea acestora cu Altarul spre răsărit. Această poziționare a locașurilor de cult este în strânsă legătură cu obiceiul creștinilor de a se ruga cu fața spre răsărit.

De asemenea, o regulă fundamentală pentru biserici și paraclise este aceea că ele trebuie să sfințite, pentru că biserica, ca locaș de închinare, este un edificiu sfânt destinat cultului divin și rezervat numai acestui scop. Rânduiala slujbei sfințirii bisericii este alcătuită din Psalmi, tropare (în care sunt proslăviți Mucenicii numiți „temelia bisericii”), ectenii, diferite rugăciuni rostite de

²⁴ S. P. Pufulete, *Situația canonică și juridică a capelelor și paracliselor în Biserica Ortodoxă*, în S.T., XXVI (1974), nr. 7-8, p. 557.

²⁵ I. Ioanicescu, *Biserica locaș de închinare*, în M.O., XXVI (1974), nr. 11-12, p. 985.

²⁶ N. Milaș, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, vol. I, part. II, trad. Uroș Kovincici, Nicolae Popovici, Tipografia Diecezană, Arad, 1930, p.60.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

arhiereu, Paremie, Apostol, Evanghelie și diferite acte ca: deschiderea bisericii, înconjurarea ei cu cele trei stări, sfințirea apei, pregătirea Sf. Prestol cu așezarea Sfintelor moaște.

Biserica, ca locaș de închinare este cea mai importantă dintre locașurile de cult, motiv pentru care a fost definită de liturgiștii ortodocși ca fiind „acel loc sfânt, public, în care preamărindu-se Dumnezeu, se aduce sacrificiul cel prea sfânt al lui Hristos, și în care adunându-se credincioșii, se fac părtași la adevărurile și darurile mântuirii ce li se mijlocesc de ministrii altarului”²⁹.

Pe lângă biserici, între locașurile de cult se numără și „paraclisele”, care sunt locașuri de cult, de dimensiuni restrânse, ce deservește o anumită categorie de membri ai Bisericii, în condiții deosebite de timp și de loc.

Originea acestor paraclise coincide cu apariția primelor locașuri de cult creștine, dezvoltându-se inclusiv în perioada persecuțiilor, când, pentru a putea oficia serviciul divin, creștinii se adunau în case particulare, unde aveau amenajate mici paraclise.

Între locașurile de cult se numără și cimitirele, considerate de către Biserică „bunuri sacre”, și bisericile de pe lângă aceste cimitire.

Am arătat apoi că în Biserica veche, încă de prin secolele II-III, la temelia locașurilor de cult sau sub altarele pe care se aducea Sfânta Jertfă se așezau Sfintele Moaște ale mucenicilor, însă pentru a săvârși Sfânta Euharistie în orice loc, unii dintre clerici purtau cu ei părțile din Sfintele moaște ale martirilor învelite într-o pânză curată. Acest obicei a condus – mai ales în perioada persecuțiilor – la confecționarea antimiselor în forma lor tradițională dintr-o pânză cât mai bună și mai rezistentă, pentru a putea fi folosite ca altare „portative”.

Rânduiala folosirii generale și obligatorii a Sfintelor Antimise – fără însă a se desființa rânduiala canonică ca la temelia oricărei Biserici, iar mai târziu în altarul fiecărei Biserici să fie așezate Sfinte Moaște ale martirilor – s-a impus și generalizat abia după Sinodul întrunit la Constantinopol în anul 842.

Totodată, s-a impus pe calea obiceiului și rânduiala ca sfințirea antimiselor să fie rezervată doar episcopilor, întrucât ele sunt un altar portativ, la care cel care slujește trebuie să fie în legătură cu un episcop.

În zilele noastre, săvârșirea Jertfei Euharistice se poate face doar deasupra Sfântului Antimis, iar în cazuri cu totul excepționale deasupra unui altar în care au fost așezate sfinte moaște.

În ceea ce privește folosirea Sfintelor icoane în cultul Bisericii, am evidențiat faptul că Icoana are în primul rând un rol liturgico-sacramental, și apoi unul artistic. De aceea, folosirea și

²⁹ B. Cireșeanu, *Tezaurul liturgic al Sfintei Biserici Creștine Ortodoxe de Răsărit*, t. II, Tipografia Gutenberg, București, 1912, p. 109-110.

venerarea sfintelor icoane a fost integrată în chip ființial manifestărilor cultului divin public, astfel încât nu există rit liturgic care să se săvârșească fără o Sfântă icoană.

Deși cinstirea icoanelor poate fi atestată documentar cel puțin din secolul IV, stabilirea naturii și a caracterului cultului icoanelor a fost stabilit la Sinodul VII ecumenic (mai ales în hotărârea din ședința a șaptea, ținută în data de 13 octombrie 787). Doctrina cinstirii Sfintelor icoane a fost mai apoi dezvoltată în special de lucrările Părinților Bisericii de până în anul 842, când a încetat lupta împotriva icoanelor.

În cadrul Proiectului Tezei mele de doctorat am arătat că argumentele iconoclaștilor (a celor care luptă împotriva sfintelor icoane, considerându-le „chip cioplit”) nu au niciun temei dogmatic, canonic sau istoric, iar teoriile lor nu sunt altceva decât „produsul unei mentalități iudeo-păgâne, al unei psihologii religioase denaturate și al unei politici religioase de circumstanță”³⁰.

Potrivit dispozițiilor Sinodului întrunit la Constantinopol între anii 869-870, creștinii care nu cinstesc sfintele icoane sunt anatematizați de Biserică în numele Sfintei Treimi.

Am relevat apoi importanța Sfintei Cruci pentru creștini în general și cultul Bisericii în special. Astfel, potrivit dispozițiilor canonului 73 trulan Crucea este semnul mântuirii noastre, de aceea trebuie să i se ofere o cinste și închinare potrivită, cu gândul, cu simțirea și cu cuvântul. Necinstirea Sfintei cruci prin așezarea pe pardoseli, în locuri publice unde se desfășoară spectacole necuviincioase etc., constituie sacrilegiu și se pedepsește cu excomunicarea.

Am arătat apoi că viața liturgică și sacramentală a Bisericii nu poate fi concepută fără cruce și icoană, a căror prezență reprezintă mărturia credinței în Hristos cel întrupat și răstignit. De aceea, ca și icoana, crucea este folosită nu doar la săvârșirea Sfintei Liturghii, ci la toate Sfintele Taine și Ierurgii ale Bisericii.

În Timpul săvârșirii Sfintei Jertfe, pe Sfânta Masă din Sfântul Altar este așezată și Sfânta Cruce, alături de Sfântul Antimis și Sfânta Evanghelie. Prezența Crucii³¹ (ca obiect de cult) pe Sfânta Masă înfățișează nu numai răstignirea lui Hristos, ci reprezintă și semnul biruinței vieții asupra morții, adică al învierii lui Mântuitorului nostru Iisus Hristos.

Sfintei Cruci i se cuvine venerare, cinstire și închinare³², nu și adorare, care se cuvine doar lui Dumnezeu. Această cinste se cuvine Sfintei Cruci pentru că Mântuitorul Iisus Hristos a săvârșit pe ea patima Sa mântuitoare.

³⁰ N. V. Dură, *Teologia icoanelor, în lumina tradiției dogmatice și canonice ortodoxe*, în *Ortodoxia*, XXXIV (1982), nr. 1, p. 82.

³¹ Idem, *Crucea în lumina Tradiției dogmatice, canonice și liturgice a Bisericii Ortodoxe*, în *Ortodoxia*, XXXIV (1982), nr. 2, p. 299-328.

³² Idem, *Icoană și Rugăciune. Realități ale spiritualității ortodoxe. Icoana românească*, în *Almanahul Vestitorul*, Paris, 1989, nr. 5, p. 35-40.

Biserica a condamnat însă pe cei care se închină crucii în mod latreutic, după cum ne dă mărturie și Epistola Patriarhilor Bisericii Ortodoxe Răsăritene adresată teologilor Bisericii Anglicane, în anul 1723.

Am arătat apoi care sunt rânduielile și normele canonice privind obiectele importante care se găsesc în sfântul altar și se folosesc în cadrul cultului divin public al Bisericii, și anume, Sf. Chivot, Ripidele, Sfeșnicele, Crucea Răstignirii, clopoțelul, Steaua, Copia, Lingurița, Acoperămintele sfintelor vase și buretele.

În cel de-al VI-lea capitol, intitulat „Rânduieli și norme canonice privind Sfintele Sărbători”, am definit sărbătorile creștine, care sunt acele zile liturgice mai importante din cursul anului bisericesc, care sunt închinare comemorării faptelor sau momentelor de căpetenie din istoria mântuirii și a principalelor persoane sfinte. Aceste zile de sărbătoare se deosebesc de celelalte zile din cursul anului bisericesc prin faptul că (în aceste zile) se oficiază serviciul divin la care i-au parte credincioșii. De asemenea, în zilele de sărbătoare creștinii înlocuiesc munca fizică de zi cu zi cu activități de natură religioasă, cum ar fi, spre exemplu, participarea la serviciul divin, citirea din cărțile sfinte, practicarea milosteniei trupești și sufletești etc.

Sărbătorile nu au doar un rol comemorativ sau aniversar, ci și unul „latreutic”, pedagogic și soteriologic.

Duminica este Ziua Domnului (dies Dominica), închinată îndeosebi amintirii și slăvirii Învierii Domnului. Ziua de Duminică mai este cinstită în Biserica ortodoxă și pentru că este prima zi a creației, pentru că în această zi Duhul Sfânt s-a pogorât peste Sfinții apostoli și s-a întemeiat Biserica în chip văzut, dar și pentru că în această zi s-a oficiat încă de la început frângerea pâinii, adică Sfânta Liturghie.

În legătură cu cinstirea zilei de Duminică, ca sărbătoare săptămânală a creștinătății, în legislația canonică a Bisericii Ortodoxe sunt prevăzute mai multe rânduieli, dintre care unele cu caracter obligatoriu.

Potrivit normelor și rânduielilor canonice ale Bisericii, creștinii au obligația de a participa în fiecare zi de Duminică la Sfânta Liturghie, nefiind admisă o absență mai îndelungată de trei săptămâni consecutive (cf. can. 80 Sin. trulan), să observe repausul duminical (cf. can. 29 Laod.), să respecte duminica prin ajunare și rugăciune (cf. can. 13, 29 Sin. trulan) etc. Dar, trebuie precizat și reținut că, în conformitate cu rânduielile și normele canonice ale Bisericii Ortodoxe, în zilele de Duminică nu se postește post sec, nici în postul Păresimilor (cf. can. 66 ap.); în zilele de Duminică nu se îngenunchează în Biserică (cf. can. 20 Sin. I ec.; 15 Sf. Petru al Alx.) etc.

Sărbătorile sau Praznicele împărătești sunt închinare persoanelor Sfintei Treimi, și mai ales principalelor evenimente din viața pământească și activitatea Mântuitorului, ori din istoria Bisericii. De obicei, printre aceste sărbători sunt numărate și cele în cinstea Maicii Domnului.

În afară de cele patru mari sărbători în cinstea Maicii Domnului, în subcapitolul intitulat „Rânduieli și norme canonice privind Praznicele împărătești” am tratat despre cele 10 praznice împărătești propriu-zise (sărbători ale persoanelor dumnezeiești), după cum urmează: a) Nașterea Domnului, b) Tăierea împrejur a Domnului, c) Botezul Domnului, d) Întâmpinarea Domnului, e) Intrarea Domnului în Ierusalim (Floriile), f) Învierea Domnului (Sfintele Paști), g) Înălțarea la cer a Mântuitorului Iisus Hristos, h) Pogorârea Sfântului Duh (Rusaliile), i) Schimbarea la față a Domnului, j) Înălțarea Sfintei Cruci. Dintre acestea, patru sunt sărbători cu dată schimbătoare, și anume, Intrarea Domnului în Ierusalim, Învierea Domnului, Înălțarea Domnului și Pogorârea Sfântului Duh.

Maica Domnului a fost cinstită în cultul ortodox încă din primele secole creștine, mai ales în comunitățile de la Ierusalim și cele din- împrejurul mormântului Maicii Domnului de la Ghetsimani, dar dezvoltarea propriu-zisă a cultului Maicii Domnului a avut loc după Sinodul III ecumenic, la care, condamându-se erezia lui Nestorie, au fost recunoscute cele două atribute ale Sfintei Fecioare, și anume acela de „Născătoare de Dumnezeu” și acela de „pururea-fecioară”.

Maicii Domnului este cinstită în Biserica Ortodoxă prin „îperdulie” sau „supravenerare”, spre deosebire de cinstea pe care o dăm celorlalți sfinți (dulie, venerare).

Dintre sărbătorile închinat Maicii Domnului, în cadrul Proiectului Tezei mele de Doctorat le-am tratat pe cele mai importante, și anume, Nașterea Maicii Domnului, Intrarea în Biserică a Maicii Domnului, Bunavestire și Adormirea Maicii Domnului.

Unul dintre obiectivele cultului nostru de venerare îl alcătuiesc și Sfinții îngeri, care nu sunt doar primitori ai manifestărilor de cinstire pornite din partea credincioșilor, ci și subiecte ale cultului de adorație, adică cinstitori ai lui Dumnezeu dimpreună cu oamenii și cu sfinții.

În calendarul ortodox sunt înscrise cinci zile de venerare a Sfinților îngeri, dintre care doar una dintre ele este „sărbătoare cu ținere”, și anume, „Soborul mai marilor arhistrategi Mihail și Gavriil și a tuturor Puterilor cerești celor fără de trupuri”.

Dintre sărbătorile închinat sfinților, cele pe care le-am analizat în cadrul studiului nostru sunt cele cu cinstire generală în toată Biserica, și anume, Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, Sfântul Ierarh Nicolae, Sfântul Arhidiacon și întâiul mucenic Ștefan, Sfântul Vasile cel Mare, Soborul Sfântului Ioan Botezătorul, Sfinții Trei Ierarhi: Vasile cel Mare, Grigorie Teologul și Ioan Gură de Aur, Sfântul Mare Mucenic Gheorghe, Sfinții Împărați Constantin și Maica sa Elena, Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul, Sfinții Apostoli Petru și Pavel, Sfântul Prooroc Ilie Tesviteanul și Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul.

În cel de-al VII-lea capitol, intitulat „Rânduieli și norme canonice privind Rugăciunea și Postul”, am precizat mai întâi care este diferența dintre rugăciunea publică și rugăciunea particulară, evidențiind totodată și temeiurile canonice ale acestor forme de manifestare ale cultului.

Rugăciunea publică (liturgică) și rugăciunea personală (particulară) sunt expresia unei credințe vii, lucrative. Astfel, prin rugăciunea particulară se mărturisește credința Apostolilor și a Sfinților Părinți, se rostește crezul Bisericii la persoana I singular, iar prin rugăciunea publică (liturgică), clericul dă mărturie și roagă pentru întreaga obște creștină, folosind pronumele personal la persoana I plural.

Biserica, ca locaș de închinare, este locul rugăciunii prin excelență, iar rugăciunea personală își găsește cel mai puternic temelie de susținere și regenerare în rugăciunea liturgică a Bisericii. De altfel, rugăciunea particulară este o stare pregătitoare pentru participarea la rugăciunea liturgică a Bisericii.

Am analizat apoi cele mai importante dispoziții și norme canonice referitoare la rugăciune. Potrivit acestor norme și dispoziții canonice, rugăciunea trebuie să înceapă și să se sfârșească cu Dumnezeu cel slăvit în Treime (cf. can. 1 Sin. trulan), în rugăciune trebuie să implorăm ajutorul Domnului nostru Iisus Hristos (cf. Lc. 24, 25-27; can. 35 Sin. Laod.), creștinii au obligația de a se ruga pentru autoritățile statului (cf. I Tim. 2, 1-3; Rom. 13, 1-8; can. 31 ap.; 18 Sin. IV ec.; 34 Sin. trulan), duhovnicul trebuie să îndrume pe cei care se mărturisesc să stăruie în rugăciune (cf. can. 28 Sf. Nichifor Mărt.; 34 Sf. Vasile cel Mare), creștinii nu au voie să se roage împreună cu ereticii și cu cei excomunicați (cf. can. 10, 45, 64 ap.; 6, 9, 32 Sin. Laod. etc.), clericii ortodocși nu au voie să se roage împreună cu clericii caterisiți (cf. can. 11, 28 ap.; 2 Sin. Ant.; 88 Sf. Vasile cel Mare etc.), cel care aduce rugăciune liturgică trebuie să se înfrâneze întru toate la vremea cuvenită (cf. can. 73 Sin. trulan; 41 Sin. Cart. etc.), creștinii au datoria să rămână în Biserică până la „apolisul” Sfintei Liturghii (cf. Așez. Sf. Ap.; can. 2 Sin. Ant.) etc.

Postul își are originea în Dreptul divin (cf. Mt. 4, 2; Mc. 1, 13; Lc. 4, 1-3 etc.) și are o mare însemnătate pentru viața religioasă a creștinilor, și mai ales a monahilor, întrucât face parte din mijloacele de cultivare și desăvârșire a sufletului care dorește să se învrednicească de primirea Sfintei Euharistii.

Potrivit doctrinei canonice a Bisericii Ortodoxe, postul este conceput și practicat atât ca un mijloc de progres duhovnicesc cât și ca un act de cult, ca o „jertfă vie de evlavie”, de căință, supunere și cinstire a lui Dumnezeu.

Am analizat apoi diferitele tipuri de post în funcție de asprimea acestuia, și anume, postul integral (total), postul aspru, postul comun (obișnuit) și postul ușor (numit și dezlegare); în funcție de „extensiunea postului”, și anume, postul general (obștesc), postul local (regional) și postul particular; în funcție de durata acestuia, și anume, postul de o singură zi (miercurile și vinerile de peste an, ziua Înălțării Sfintei Cruci, ziua ajunului Bobotezei, ziua Tăierii capului Sfântului Ioan Botezătorul) și cel de mai multe zile (Postul Nașterii Domnului, Postul Paștilor, Postul Sfinților Apostoli și Postul Adormirii Maicii Domnului).

În ultimul capitol, intitulat „Hotărâri ale Conferințelor panortodoxe privind Cultul Bisericii Ortodoxe”, am analizat pe rând hotărârile privitoare la cultul Bisericii ale celor mai importante conferințe panortodoxe ținute din 1923 și până în anul 2009.

Prima Conferință Panortodoxă (Rhodos, 1961) care a tratat problema Ortodoxiei și a Bibliei, a prevăzut o folosire mai largă a Vechiului Testament în cult și redistribuirea pericopelor liturgice în general.

Între temele de interes pentru cultul Bisericii, care s-au tratat la prima Conferință Panortodoxă, se numără: a) uniformizarea tipicului și a textelor liturgice în cult și în săvârșirea Sfintelor Taine, b) participarea mai largă a elementului mirean la viața cultică a Bisericii, c) studierea mijloacelor pentru sprijinirea și întărirea vieții liturgice a Bisericii Ortodoxe și a artei bizantine (muzică bisericească, pictură, arhitectură, veșmintele liturgice etc.).

Între temele abordate la Conferințele Panortodoxe, un loc deosebit de important l-a reprezentat problema calendarului și mai ales data serbării Sfintelor Paști. Astfel, la Conferința panortodoxă de la Vatoped, din anul 1930 s-a studiat, printre altele și problema calendarului sub aspectul hotărârilor primului Sinod ecumenic privitoare la Pascalie. De asemenea, Comisia pregătitoare pentru Sfântul și Marele Sinod al Bisericii Ortodoxe, întrunită la Chambésy (Geneva) în anul 1971, a studiat și problema calendarului dispunând căutarea restabilirii unei practici comune de serbare a Sfintelor Paști, cerând respectarea hotărârilor de principiu luate de Părinții Primului Sinod ecumenic și a îndemnat toate Bisericele să adopte noul calendar îndreptat.

Între temele celei de-a doua Conferințe panortodoxe presinodale de la Chambésy (Geneva) din anul 1982 s-a numărat și readaptarea rânduielilor bisericești privitoare la post, potrivit epocii actuale.

Potrivit hotărârilor acestei Conferințe Panortodoxe presinodale problema calendarului este una care depășește exactitatea științifică, fiind o chestiune de cunoștință bisericească, care nu trebuie să afecteze unitatea Bisericii.

Potrivit hotărârilor celei de-a III-a Conferințe Panortodoxe Presinodale, întrunită la Chambésy (Geneva) în anul 1986, postul este o poruncă Dumnezeiască, este cea mai veche instituție a creștinismului și este o luptă duhovnicească. Potrivit aceluiași hotărâri, pentru cei care întâmpină dificultăți în păstrarea rânduielilor în vigoare privind postul, fie din motive personale (boală, condiții de muncă etc.), fie din motive generale (condiții climatice specifice, structuri sociale etc.), se lasă la hotărârea duhovnicească a Bisericilor Ortodoxe locale să aprecieze măsura iconomie. Tot la ce-a de-a III-a Conferință Panortodoxă Presinodală s-a dispus postirea obligatorie înainte de primirea Sfintei Împărtășanii, obișnuința postirii în semn de pocăință pentru îndeplinirea unor făgăduințe, pentru atingerea unui scop sfânt etc.

În Concluziile Proiectului Tezei mele de Doctorat, am învederat atât rezultatele muncii mele de cercetare științifică, cât și contribuțiile științifice pe care le-a, adus în privința tematicii abordate. Ca atare, sunt îndreptățit să afirm că și aceste concluzii reflectă și contribuția pe care am reușit să o aduc în domeniul de cercetare a teologiei ortodoxe, din punct de vedere canonic, în domeniul Cultului Bisericii Ortodoxe.

Munca de redactare a tezei mele de doctorat, cu tema „Rânduiele și norme canonice privind cultul Bisericii Ortodoxe”, mi-a dat posibilitatea să constat obligativitatea care se impune fiecărui slujitor al Bisericii Ortodoxe de a cunoaște și a aplica Rânduielele și Normele canonice privind Cultul Bisericii Ortodoxe, de unde deci și necesitatea studiului legislației și a doctrinei canonice încă din anii de Seminar. De aceea, conștient fiind de această realitate voi continua demersul meu științific privind tema abordată, pentru a pune la dispoziția canoniștilor și liturghiștilor Bisericii noastre o lucrare de referință.

Bibliografie selectivă

Izvoare:

1. **Andrei baron de Șaguna**, *Enchiridionu, adică Carte manuale de canoane ale unei, sântei, sobornicesci, și apostolesci Biserici cu Comentare*, Tipografia Arhidiecezane, Sibiu, 1871.
2. **Boroianu, Dr., D. G.**, *Dreptul Bisericesc. Canoanele Sfintei Biserici Ortodoxe de Răsărit așezate după chestiuni și cu interpretări*, vol. I, Tipografia „Dacia”, Iași, 1899.
3. **Dron, Pr., C.**, *Canoanele. Text și interpretare*, vol. I-II, Tipografia Cărilor Bisericești, București, 1932.
4. **Erbiceanu, C.**, *Canoanele Sfinților și prea lăudașilor apostoli comentate*, în BOR, XXIII(1899), (nr. 8, p. 725-752; nr. 9, p. 849-874; nr. 11, p. 988-1019).
5. **Idem**, *Canoanele sinoadelor ecumenice*, în BOR, XXIV (1900), (nr. 5, p. 412-443; nr. 6, p. 505-527; nr. 7, p. 629-635).
6. **Floca, Pr. Prof., Ioan N.**, *Canoanele Bisericii Ortodoxe, note și comentarii*, Sibiu, 2005.
7. **Milaș, Dr., Nicodim**, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, trad. Uroș Kovincici, Nicolae Popovici, Tipografia Diecezană, Arad, (vol. I, part. I, 1930; vol. I, part. II, 1931; vol. II, part. I, 1934; vol. II, prt. II, 1936).
8. **Neofit, Patriarh al Constantinopolului**, *Pidalion. Cărma Bisericii Ortodoxe*(trad. rom.) Edit. Credința strămoșească, Iași, 2007.
9. **Ραλλη, Γ.Α. και Ποτλη, Μ.**, *Συνταγμα των Θεϊων και Ιερων Κανονων των τε Αγιων και Πανευφημων Αποστολων, και των Ιερων Οικουμενικων και τοπικων Συνοδων, και των κατα μερος Αγιων Πατερων*, Εκ της Τυπογραφιας Γ. Χαρτοφυλακος, Αθηνησιν, τομ. II, 1853.
10. *** *Călăuza canonică*, în B.O.R., LXXIV (1956), nr. 6-7, p. 569-622.
11. *** *Credința Ortodoxă*, Ed. Moldovei și Bucuvinei, Iași, 1996.
12. *** *Decizia nr. 136 privind acordarea autorizațiilor de pictori și zugravi de biserici*, în B.O.R.,
13. *** *Fontânele și codicii dreptului bisericescu ortodoxu cu unu apendice care conține Învățătura celor 12 Apostoli*, trad. din textul original grecesc de Constantin Popovici Jr., Edit. autorului – Tipografia Arhiepiscopală, Cernăuți, 1886.
14. *** *Regulament pentru mijloacele de întreținerea clerului pe la bisericile întreținute de comunele urbane și rurale*, în B.O.R., I (1875), nr. 5, p. 329-331.
15. *** *Regulamentul pentru zugrăvirea Bisericilor*, în B.O.R.

Lucrări de specialitate (Cărți, Tratat):

1. **Cireșeanu, Badea**, *Tezaurul Liturgic*, Tipografia „Gutenberg”, București, (t. I, 1910, t. II, 1911, t. III, 1912).
2. **Cronț, Georghe**, *Iconomia în Dreptul Bisericesc ortodox*, Tipografia Cărilor Bisericești, București, 1937.
3. **Foundoulis, Prof. Dr., Ioannis**, *Dialoguri liturgice*, vol. III, trad. V. Manolache, Ed. Bizantină, București, (vol. I și IV, 2008; vol. II și III, 2009; vol. V, 2011).
4. **Origen**, *Despre rugăciune*, trad. M. Vladimirescu, Ed. Herald, București, 2012.
5. **Papadaki, Arhim., Vasilios**, *Tâlcuire la Dumnezeiasca Liturghie*, trad. V. Manolache, Ed. Egumenița, Galați, 2012.
6. **Pruteanu, Ierom., Petru**, *Liturghia ortodoxă, istorie și actualitate*, ed. a II-a rev. și adăug., Ed. Sophia, București, 2013.
7. **Schmemmann, Alexander**, *Introducere în teologia liturgică*, trad. V. Bârză, Ed. Sophia, București, 2009.
8. **Vintilescu, Pr. Prof., Petre**, *Istoria Liturghiei în primele trei veacuri*, Ed. Nemira, București, 2001.

Manuale:

1. **Andrei baron de Șaguna**, *Compendiu de Dreptul canonic al unei Sântei Sobornicești și Apostolești Biserici*, Ed. a III-a, Edit. Tipografiei arhidiecezane, Sibiu, 1913.

2. **Braniște, Pr. Prof., Ene**, *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească arhitecturală și pictură creștină*, ed. a II-a, Edit. IBMBOR, București, 1993.
3. **Idem**, *Liturgica specială pentru facultățile de teologie*, ed. a IV-a, Ed. Lumea credinței, București, 2005.
4. **Braniște, Pr. Prof., Ene et al.**, *Liturgica teoretică. Manual pentru seminariile teologice*, Edit. I.B.M.B.O.R., București, 2002.
5. **Chițescu, N. et al.**, *Teologia dogmatică și simbolică: manual pentru facultățile teologice*, vol. I, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2008.
6. **Berdnikov, I. S.**, *Curs de Drept Bisericesc*, Trad. Silvestru Bălănescu, Tipografia „Cărților Bisericești”, București, 1892.
7. **Floca, Pr. Prof., Ioan N.**, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, Edit. IBMBOR, București (vol. I și II, 1990).
8. **Harosa, Liviu-Marius**, *Drept canonic*, Ed. Universul Juridic, București, 2013.
9. **Milaș, Dr., Nicodem**, *Dreptul bisericesc oriental*, trad. Dim I. Cornilescu și Vasile S. Radu, Tipografia Gutenberg, București, 1915.
10. **Pocitan, Pr., Vasile**, *Compendiu de Drept Bisericesc*, Tipografia de Lux Adolf I. Feldmann, București, 1898.
11. **Popovici, Dr., Nicolae**, *Manual de Drept bisericesc ortodox oriental cu privire specială la Dreptul particular al Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Tiparul Tipografiei Diecezane ortodoxe române, Arad, 1925.
12. **Șesan, Dr., Valerian**, *Curs de Drept Bisericesc Universal*, Ed. a IV-a, Tipografia „Mitropolitul Silvestru”, Cernăuți, 1942.

Studii:

1. **Barnea, I.**, *Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul Republicii Populare Române*, în S.T., XII (1960), nr. 3-4, p. 201-231.
2. **Băbuș, Mag. Protos., Gr.**, *Constituțiile apostolice ca izvor pentru studiul Liturghiei creștine*, în S.T., VII (1955), nr. 9-10, p. 612-626.
3. **Bărbulescu, Drd, Laurențiu**, *Autoritatea bisericească privită interconfesional*, în G.B., XXXIV (1975), nr. 3-4, p. 331-338.
4. **Belu, Pr. Prof., D. I.**, *Cinstirea Sfinților în Biserica Ortodoxă*, în M.M.S., XLVI (1970), nr. 1-2, p. 24-36.
5. **Braniște, Pr. Prof., Ene**, *Cîteva opinii, atitudini și propuneri în problema „revizuirii” cultului ortodox*, în Ortodoxia, XXVI (1974), nr. 3, p. 451-466.
6. **Idem**, *Cinstirea Maicii Domnului în cultul ortodox și formele ei de exprimare*, în Ortodoxia, XXXII (1980), nr. 3, p. 521-533.
7. **Idem**, *Cu privire la conferința „Considerații asupra cultului din Biserica primară” ținută de profesorul Jean Jacques von Allmen la Institutul Teologic din București, la 18 martie 1974*, în S.T., XXVII (1975), nr. 3-4, p. 302-308.
8. **Idem**, *Cultul ortodox ca mijloc de propovăduire a dreptei credințe, a dragostei, a păcii și a bunei înțelegeri între oameni*, în S.T., V (1953), nr. 9-10, p. ?
9. **Idem**, *Cuvânt de învățătură la sfințirea Marelui Mir*, în M.O., XXX (1978), nr. 7-9, p. 594-597.
10. **Idem**, *Ediții noi ale unor cărți de sljibă în Bisericele ortodoxe creștine*, în Ortodoxia, XI (1959), nr. 4, p.
11. **Idem**, *Iconografia creștină ca disciplină de studiu și cercetare*, în S.T., XIV (1962), nr. 5-6, p. 328-349.
12. **Idem**, *Idei, principii și preocupări sociale în cultul Bisericii Ortodoxe*, în S.T., IV (1952), nr. 7-8, p. 433-458.
13. **Idem**, *Noi pași către unitatea creștină în serbarea Sfințelor Paști. Ultimele Consfătuiri Ortodoxe de la Chambésy*, în Ortodoxia, XXXIV (1982), nr.4, p. 611-614.
14. **Idem**, *Originea, instituirea și dezvoltarea cultului creștin*, în S.T., XV (1963), nr. 3-4, p. 131-139.
15. **Idem**, *Rânduiala slujbei în sobor de preoți fără diaconi*, în B.O.R, LXXVIII (1960), nr. 3-4, p. 218-257.
16. **Idem**, *Teologia icoanelor*, în S.T., IV (1952), nr. 3-4, p. 175-201.
17. **Idem**, *Uniformitatea în săvârșirea serviciilor divine*, în S.T., 1949, nr. 9-10, p.781-813.
18. **Bulacu, Pr. Prof., Mihail**, *Învățătura de credință ortodoxă. Cuvânt despre Sfânta Taină a Hirotoniei*, în G.B., XXIX (1971), nr. 11-12, p. 1082-1087.
19. **Bunea, Pr., Ion**, *Cinstirea Sfințelor icoane*, în M.B., XXI (1971), nr. 4-6, p. 286-291.
20. **Idem**, *Înțelesurile postului*, în M.B., XXI (1971), nr. 4-6, p. 283-286.
21. **Idem**, *Locaș sfânt și sfințitor. Intrarea în Biserică a Maicii Domnului*, în M.B., XXVIII (1978), nr. 7-9, p. 410-414.
22. **Buzescu, Pr. Prof. Dr., Nic. C.**, *Sfânta Cruce, în imnologia cultului ortodox*, în Ortodoxia, XXXIV (1982), nr. 2, p. 277-298.
23. **Caraza, Diac. Asist., Ioan**, *Învățătura Bisericii Ortodoxe despre sfințenia locașului de cult*, în B.O.R, CX (1992), nr. 4-6, p. 72 – 99.
24. **Cândea, Pr. Prof., Spiridon**, *Agnețul și miridele în cadrul Sfintei Liturghii*, în S.T., V(1953), nr. 7-8, p. 482-494.
25. **Cârstoiu, Protos. Conf. Dr., Justinian**, *Locașul de cult, loc al prezenței lui Dumnezeu și al comuniunii cu omul*, în Ortodoxia, LIX (2008), nr. 1-2, p. 123-140.

26. **Chițescu, Pof., Nicolae**, *Deosebirea dintre „oros” și „canon” și însemnătatea ei pentru recepția sinodului de la Calcedon*, în Ortodoxia, XXII (1970), nr. 3, p. 347- 364.
27. **Coman, Diac. Drd., Petre Gh.**, *Problema obiceiului de drept în Sfintele Canoane*, în S.T., XXI (1969), nr.5-6, p. 399- 409.
28. **David, Diac. Conf., Petre I.**, *Cinstirea Sfintei și de viață făcătoarei Cruci în Biserica Ortodoxă*, în Ortodoxia, XXXIV (1982), nr. 2, p.230-242.
29. **Dragomir, Pr. Drd., Neculai**, *Dispoziții canonice referitoare la stabilirea datei serbării Paștelui(cu referire la calendarul îndreptat)*, în M.M.S., LVII (1981), nr. 1-3, p. 74- 81.
30. **Idem**, *Studiu istorico-liturgic privind textele biblice din cărțile de cult ale Bisericii Ortodoxe*, în S.T., XXXIII (1981), nr. 3-4, p. 207- 268.
31. **Dură, Pr. Dr., Ioan**, *Canoanele Sinodului al VI-lea ecumenic (Panthehti sau Quinisext sau Trulan) privitoare la post și aplicarea acestora în viața credincioșilor Bisericii Ortodoxe de astăzi*, în Ortodoxia, XLVI (1994), nr. 2-3, p. 130- 141.
32. **Idem**, *Duhul rugăciunii potrivit Sfintei Scripturi*, în Ortodoxia, XXXV (1983), nr. 3, p. 427-
33. **Idem**, *Icoană și Liturghie*, în Ortodoxia, XXXIV (1982), nr. 1, p. 84- 89.
34. **Idem**, *Unele precizări*, în Ortodoxia, XLII (1990), nr. 1, p. 174-175.
35. **Idem**, *Sfințirea Sfântului și Marelui Mir în Biserica Ortodoxă Română –secolele XVI-XIX*, în B.O.R., CIII (1985), nr. 7-8, p. 549- 561.
36. **Dură, Pr. Prof., Nicolae V.**, *Actul sinodal din 6 octombrie 1977. O nouă canonizare în Biserica Ortodoxă Rusă*, în Ortodoxia, XXXII (1980), nr. 2, p. 430-431.
37. **Idem**, *Biserica Alexandriei și activitatea canonic-pastorală a ierarhilor ei până la Sinodul de la Calcedon (451)*, în S.T., XXXIII (1981), nr. 1-2, p. 5-25.
38. **Idem**, *Biserica etiopiană și „Anaforalele” ei liturgice*, în Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei, XII (2008), nr. 1, p. 9-45.
39. **Idem**, *Bisericile creștine și aportul lor la construcția Europei*, în Analele Universității Ovidius Constanța, Seria Teologie, nr. 1 / 2006, p. 42-47.
40. **Idem**, *Canoanele Sinodului II ecumenic și obligativitatea de a mărturisi și păstra cu credincioșie Crezul niceo-constantinopolitan*, în Ortodoxia, XXXIII (1981), nr. 2, p. 442-459.
41. **Idem**, *Cele mai vechi izvoare scrise ale Dreptului ecleziastic etiopian*, în B.O.R., C (1982), nr. 5-6, p. 572-586.
42. **Idem**, *Colecția canonică etiopiană (Corpus Juris Canonici Aethiopici)*, în S.T., XXVI (1974), nr. 9-10, p. 725-738.
43. **Idem**, *Colecții canonice, apusene, din primul mileniu*, în Analele Universității Ovidius Constanța, Seria Teologie, nr. 1 / 2004, p. 51-61.
44. **Idem**, *Considerații canonic-eceziologice privind Documentul de la Lima (B.E.M.)*, în Ortodoxia, XXXVIII (1986), nr. 2, p. 119-147.
45. **Idem**, *Crezul niceo-constantinopolitan, fundamentul învățăturii creștine*, în Îndrumător bisericesc, Râmnicu-Vâlcea, 1985, nr. 2, p. 83-87.
46. **Idem**, *Crucea în lumina Tradiției dogmatice, canonice și liturgice a Bisericii Ortodoxe*, în Ortodoxia, XXXIV (1982), nr. 2, p. 299-328.
47. **Idem**, *Data serbării Paștilor în lumina hotărârilor celei de a II-a Conferințe Panortodoxe Presinodale*, în M.B., XXXV (1985), nr. 3-4, p. 166-172.
48. **Idem**, *Data sărbătorii Paștilor în lumina tradiției canonice a Bisericii Ortodoxe*, în M.M.S., LXIII (1987), nr. 4, p. 36-68.
49. **Idem**, *Dipticele. Studiu istoric și canonic*, în S.T., XXIX (1977), nr. 9-10, p. 636-659.
50. **Idem**, *Dispoziții și norme canonice privind administrarea Sfântului Botez*, în Ortodoxia, XXXI (1979), nr. 3-4, p. 593-612.
51. **Idem**, *Dispoziții și norme canonice privind observarea Duminicii*, în Ortodoxia, nr. XXXIII (1981), nr. 2, p. 210-223.
52. **Idem**, *Dispoziții și norme canonice privind săvârșirea Sfintei Liturghii*, în Ortodoxia, XXXIII (1981), nr. 1, p. 73-94.
53. **Idem**, *Dreptul pravilnic (nomocanonic) și Colecțiile nomocanonice*, în Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei, IX (2005), nr. 1, p. 7-15.
54. **Idem**, *Dreptul și Religia. Norme juridice și norme religio-morale*, în B.O.R., CXXI (2003), nr. 7-12, p. 440-448.
55. **Idem**, *Familia creștină și rolul ei în societate*, în Îndrumător bisericesc, Râmnicu-Vâlcea, 1986, nr. 3, p. 95-114.
56. **Idem**, *„Familia, un bun al umanității”*, în Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei, XI (2007), nr. 1, p. 210-214.
57. **Idem**, *Icoană și Rugăciune. Realități ale spiritualității ortodoxe. Icoana românească*, în Almanahul Vestitorul, Paris, 1989, nr. 5, p. 35-40.

58. **Idem**, *Iisus Hristos, Viața lumii. Importanța Tradiției Bisericii ortodoxe pentru cunoașterea și mărturisirea Cuvântului Vieții*, în *Ortodoxia*, XXXV (1983), nr. 2, p. 266-285.
59. **Idem**, *Impedimentele la Căsătorie în lumina hotărârilor celei de a II-a Conferințe Panortodoxe Presinodale (3-12 septembrie 1982)*, în *M.B.*, XXXIV (1984), nr. 7-8, p. 404-416.
60. **Idem**, *Intercomuniune sau comuniune sacramentală? Identitatea eclezială și unitatea în credință*, în *Ortodoxia*, XL (1988), nr. 4, p. 15-58.
61. **Idem**, *Îndatorirea credincioșilor privind viața creștină în lumina Sfințelor canoane*, în *A.B.*, XLIII (1993), nr. 10-12, p. 18-26.
62. **Idem**, *Învățarea dreptei credințe după canoanele Bisericii Ortodoxe*, în *B.O.R.*, XCVIII (1980), nr. 5-6, p. 663-670.
63. **Idem**, *Legislația canonică a Sinodului II ecumenic și importanța sa pentru organizarea și disciplina Bisericii*, în *G.B.*, XL (1981), nr. 6-8, p. 630-671.
64. **Idem**, *Mărturii ale Tradiției canonice despre rugăciune*, în *S.T.*, XXXV (1983), nr. 7-8, p. 481-490.
65. **Idem**, *Mărturii ale Tradiției liturgico-canonice apostolice privind rugăciunea*, în *S.T.*, XXXV (1983), nr. 7-8, p. 481-490.
66. **Idem**, *Mărturii ale Tradiției ortodoxe, biblice și patristice, despre rugăciune*, în *M.M.S.*, LX (1984), nr. 1-3, p. 81-103.
67. **Idem**, *Monahii, al treilea element constitutiv al Bisericii*, în *B.O.R.*, CXXI (2003), nr. 7-12, p. 469-483.
68. **Idem**, *Obligațiile creștinilor privind viața lor creștină, în lumina Sfințelor canoane*, în *Îndrumător bisericesc*, Galați, 1988, nr. 4, p. 94-99.
69. **Idem**, *Originile nomocanonului „Fetha Nagast”. Identificarea canoanelor zise ale împăraților*, în *S.T.*, XXVIII (1976), nr. 1-2, p. 162-183.
70. **Idem**, *Pravila rugăciunii în lumina Tradiției liturgice și canonice a Bisericii Ortodoxe*, în *Ortodoxia*, XXXV (1983), nr. 3, p. 431-457.
71. **Idem**, *Precizări privind unele noțiuni ale dreptului canonic bisericesc (depunere, caterisire, excomunicare (afurisire) și anatema). Studiu canonic*, în *Ortodoxia*, XXXVIII (1987), (nr. 2, p. 84-135; nr. 3, p. 105-143).
72. **Idem**, *Preocupări canonice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române, de-a lungul secolelor XVII-XIX, în lumina „Pravilelor” mici (Pravilioarelor)*, în *B.O.R.*, CII (1984), nr. 3-4, p. 217-232.
73. **Idem**, *Principiile canonice, fundamentale, de organizare și funcționare a Bisericii Ortodoxe și reflectarea lor în legislația Bisericii Ortodoxe Române*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, V (2001), nr. 9, p. 129-140.
74. **Idem**, *Rânduiești și norme canonice privind administrarea Mirungerii. Sfințirea Sfântului Mir pe teritoriul românesc, expresie elocventă a stării de autocefalie a Bisericii române de-a lungul secolelor*, în *M.M.S.*, LVII (1981), nr. 1-3, p. 39-57.
75. **Idem**, *Rânduiești și norme canonice privind administrarea Sfintei Euharistii*, în *G.B.*, XXXVIII (1979), nr. 7-8, p. 791-804.
76. **Idem**, *Reforma liturgică a Conciliului II Vatican și aplicarea sa în Bisericile catolice din Africa*, în *G.B.*, XXXIX (1980), nr. 3-5, p. 399-404.
77. **Idem**, *„Regula de credință” și rugăciunea pentru unitatea creștină. O evaluare ecleziologico-canonice*, în *Ortodoxia*, LV (2004), nr. 3-4, p. 7-25.
78. **Idem**, *Rugăciunile Ierurgiilor după Evhologhiul ortodox*, în *Îndrumător bisericesc*, Râmnicu-Vâlcea, 1987, nr. 4, p. 64-71.
79. **Idem**, *Sfânta Scriptură și creștinii din primele veacuri*, în *Îndrumător bisericesc*, Ed. Mitropolia Banatului, Timișoara, 1986, nr. 7, p. 5-16.
80. **Idem**, *Sfântul și Marele Sinod Ecumenic. Considerații ecleziologice privind textele redactate de Comisia pregătitoare a celei de-a III-a Conferințe Panortodoxe Presinodale*, în *M.M.S.*, LXIV (1988), nr. 5, p. 33-45.
81. **Idem**, *Sfintele Paști, „causa dirimens” a unității creștine? Mărturii ale Tradiției și legislației canonice răsăritene, privind data serbării Sfintelor Paști*, în *B.O.R.*, CXXI (2003), nr. 1-6, p. 508-519.
82. **Idem**, *Simbolul de credință niceo-constantinopolitan, esență a învățăturii creștine*, în *Îndrumător bisericesc*, Râmnicu-Vâlcea, 1985, nr. 2, p. 83-87.
83. **Idem**, *Taina Sfintei Mărturisiri în lumina dispozițiilor și normelor canonice ale Bisericii Ortodoxe*, în *M.M.S.*, nr. LIX (1983), nr. 4-6, p. 248-270.
84. **Idem**, *Temele celei de-a IV-a Conferințe Panortodoxe Presinodale în lumina doctrinei canonice ortodoxe*, în *M.B.*, XXXIX (1989), nr. 1, p. 20-28.
85. **Idem**, *Teologia icoanelor în lumina Tradiției dogmatice și canonice ortodoxe*, în *Ortodoxia*, XXXIV (1982), nr. 1, p. 55-83.
86. **Idem**, *Teologia ortodoxă și teologiile confesionale în ecumenismul contemporan*, în *Ortodoxia*, XXXVIII (1986), nr. 3, p. 61-88.
87. **Erbicănu, Constantin**, *Învățătura preoților pe scurt*, în *B.O.R.*, XIV (1890), p. 703- 711.
88. **Idem**, *Material inedit pentru istoria dreptului canonic oriental. Manuscriptul grecesc a lui Manuel Malax Notarul. Forma și conținutul manuscriptului*, în *B.O.R.*, XVI (1893), p. 319- 334.

89. **Evdochimov, Paul**, *Sfințenia în tradiția Bisericii Ortodoxe*, trad. Gherogescu, Ion V., în M.B., XXV (1975), nr. 10-12, p. 570-598.
90. **Florea, Pr., Vasile**, *Opera canonică și nomocanică a Sfântului Ioan Scolasticul. Importanța ei pentru sistematizarea Dreptului Bisericesc Ortodox (teză de doctorat)*, în S.T., XLIV (1992), nr. 5-6, p. 9-176.
91. **Ganea, Arhid. Prof., Ioasaf**, *Despre sfintele icoane (icoana ortodoxă)*, în Ortodoxia, XXXIV (1982), nr. 1, p. 90 – 98.
92. **Gholam, Drd., Samir**, *Obiceiul ca izvor în dreptul romano-bizantin și în tradiția patristico-canică a bisericii ortodoxe*, în S.T., XXVII (1975), nr. 5-6, p. 452-463.
93. **Idem**, *Legea Divină și Legea Bisericească*, în S.T., XXVII (1975), nr. 9-10, p. 750- 758.
94. **Ichim, Drd. Dumitru**, *Învățătura ortodoxă despre sfintele icoane*, în S.T., XXII (1970), nr. 5-6, p. 444- 451.
95. **Iftodi, Pr., Leon**, *Crucea în imnologia ortodoxă*, în M.O., XXIX (1977), nr. 1-3, p. 167-169.
96. **Ioanicescu, Pr., I.**, *Învățătura despre Sfânta Duminică*, în M.O., XXVII (1975), nr. 9-10, p. 734-737.
97. **Lucian, Episcop, Tomitanul**, *Îndatoririle credincioșilor de a participa la slujbele bisericești*, în B.O.R, CVIII (1990), nr. 7-10, p. 123-129.
98. **Manolache, Drd., Anca**, *Sfânta Taină a Hirotoniei*, în G.B., XL (1981), nr. 3-5, p. 324- 345.
99. **Manolache, Arhim. Drd., Dometie**, *Teme dogmatice în pictura Bisericii vechii Episcopii a Geoagiului*, în S.T., XXVII (1975), nr. 9-10, p. 742- 749.
100. **Marcu, Pr. Prof., Grigorie**, *Duminica – sinteză biblic-teologică* – în M.A., XV (1970), nr. 11-12, p. 815-822.
101. **Mititelu, Cătălina**, *Sfânta Fecioară Maria, Maica Domnului nostru Iisus Hristos, rugătoare și mijlocitoare la Dumnezeu*, în Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei, XV (2011), nr. 1, p. 232-240.
102. **Moisiu, Diac. Drd., Liviu-Claudiu**, *Hotărâri canonice referitoare la data serbării Sfintelor Paști și importanța respectării lor pentru unitatea Bisericii*, în S.T., XXXVI (1984), nr. 7-8, p. 521- 533.
103. **Petrica, Prot., Vasile**, *Pregătirea credincioșilor în vederea primirii Sfintelor Taine*, în M.B., XXVIII (1978), nr. 7-9, p. 425-437.
104. **Popescu, Magistr., Adrian N.**, *Laicii și citirea Sfintei Scripturi în Evul Mediu*, în Apus, în S.T., VII (1955), nr. 3-4, p. 169-181.
105. **Popescu, Diac. Asist., Ion**, *Cultul Divin*, în B.O.R, XCI (1973), nr. 6, p. 641- 649.
106. **Popescu, Pr., Grigore**, *Despre existența vitraliilor în locașurile de cult creștine*, în S.T., XLIX (1997), nr. 1-2, p. 192-197.
107. **Popescu, Prof., Teodor M.**, *Problema stabilizării datei Paștilor – privire istorică asupra divergențelor și computurilor pascale. Încercări de îndreptare. Greutatea și necesitatea unui acord. Propuneri și posibilități*, în Ortodoxia, XVI (1964), nr. 3, p. 334-444.
108. **Sauca, Ioan**, *Cinstire sfintelor icoane*, în M.B., XXVII (1977), nr. 4-6, p. 308-319.
109. **Idem**, *Duminica – Sabatul creștinilor*, în M.B., XXVII (1977), nr. 1-3, p. 48- 60.
110. **Serghie, Mitropolit**, *Importanța succesiunii apostolice la eterodocși*, trad. Stăniloae, Pr., Dumitru, în M.M.S., XXXIX (1963), nr. 9-10, p. 574-591.
111. **Sf. Ioan Gură de Aur**, *Crucea, proslăvire a lui Hristos – extras din Omilia asupra Patimilor Domnului*, trad. Paschia, Pr. Dr., Gheorghe, în Ortodoxia, XXXIV (1982), nr. 2, p. 272-276.
112. **Stan, Pr. Prof., Liviu**, *Biseică și cult în dreptul internațional*, în Ortodoxia, VII (1955), nr. 4, p.
113. **Idem**, *Canonizarea sfinților după învățătura și după rânduielile ortodoxiei*, în M.O., XX (1968), nr. 5-6, p. 360-368.
114. **Idem**, *Canonizarea sfinților români*, în B.O.R, LXXXVI (1968), nr. 6, p. 725-735.
115. **Idem**, *Codificarea canoanelor*, în S.T., XXI (1969), nr. 9-10, p. 627- 648.
116. **Idem**, *Despre autonomia bisericească*, în S.T., X (1958), nr. 5-6, p. 376- 394.
117. **Idem**, *Despre canonizarea sfinților în Biserica Ortodoxă*, în Ortodoxia, II (1950), nr. 2, p. 260-278.
118. **Idem**, *Elementul laic în Biserica Ortodoxă*, în M.M.S, XXXVIII (1962), nr. 1-2, p. 8-14.
119. **Idem**, *Pentru serbarea Sfintelor Paști la aceeași dată de întreaga creștinătate*, în S.T., XXII (1970), nr. 5-6, p. 368- 383.
120. **Idem**, *Tăria nezdruncinată a sfintelor canoane*, în Ortodoxia, XXII (1970), nr. 2, p. 300- 304.
121. **Idem**, *Tradiția pravilnică a Bisericii- Însemnătatea și folosul cunoașterii legilor după care se conduce Biserica*, în S.T., XII (1960), nr. 5-6, p. 339- 368.
122. **Idem**, *Structura primară a comunităților creștine*, în S.T., XXIV (1972), nr. 9-10, p. 674- 683.
123. **Stănculescu, Magistr., Ioan F.**, *Ascultarea canonică*, în S.T., XIV (1962), nr. 7-8, p. 471- 488.
124. **Stăniloae, Pr. Prof., Dumitru**, *Cultul Bisericii Ortodoxe, mediu al lucrărilor Sfântului Duh asupra credincioșilor*, în Ortodoxia, XXXIII (1981), nr. 1, p. 5-12.
125. **Idem**, *Crucea în teologia și cultul Bisericii ortodoxe*, în Ortodoxia, XXVII (1975), nr. 3, p. 405-414.
126. **Idem**, *Crucea și înnoirea creațiunii în învățătura ortodoxă*, în M.M.S., LII (1976), nr. 7-8, p. 467-477.
127. **Idem**, *Icoanele în cultul ortodox*, în Ortodoxia, XXX (1978), nr. 3, p. 475- 487.
128. **Idem**, *Icoanele din Biserică, reprezentare vizibilă a dreptei credințe și mijloace de întâlnire a credincioșilor cu Hristos și cu Sfinții care s-au desăvârșit în El*, în M.B., XXXI (1981), nr. 10-12, p. 643-659.
129. **Idem**, *Idolul ca chip al naturii divinizate și icoana ca fereastră spre transcendența dumnezeiască*, în Ortodoxia, XXXIV (1982), nr. 1, p. 12- 28.

130. **Idem**, *Paștele, sărbătoarea luminii și a bucuriei în ortodoxie*, în S.T., XXVII (1975), nr. 5-6, p. 349- 358.
131. **Idem**, *Sâmbăta, ziua morților – Duminica, ziua învierii și a vieții fără de sfârșit*, în Ortodoxia, XXXIII (1981), nr. 2, p. 129- 135.
132. **Idem**, *Sfânta Cruce ca mijloc de sfințire și de binecuvântare și ca prilej de binecuvântare*, în Ortodoxia, XXXIV (1982), nr. 2, p. 172-180.
133. **Idem**, *Sfintele Taine și Ierurgiile Bisericești*, în Ortodoxia, XXXVII (1985), nr. 3, p. 450-454.
134. **Idem**, *Pentru serbarea Sfintelor Paști la aceeași dată de întreaga creștinătate*, în S.T., XXII (1970), nr. 5-6, p. 369- 383.
135. **Streza, Pr. Asist., Liviu**, *Biserica, locaș de închinare*, în Ortodoxia., XXXIV (1982), nr. 4, p. 561-569.
136. **Șesan, Pr. Prof. Dr., Milan**, *Sfinții din calendarul nostru*, în M.A., XVII (1972), nr. 11-12, p. 906-908.
137. **Vintilescu, Pr. Prof., Petre**, *Conferința română ortodoxă-anglicană de la București, în iunie 1935, privită în cadrul temelor ei sacramentar-liturgice*, în Ortodoxia, X (1958), nr. 2, p. 252-286.
138. **Idem**, *Sensul pomenirii sfinților după Jertfa Euharistică*, în G.B., XXI (1962), nr. 5-6, p. 468-472.